

АРХІТЕКТУРА

УДК 72.01

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.42388

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ РОЗУМІННЯ ТА СМИСЛОУТВОРЕННЯ В РІЗНИХ АРХІТЕКТУРНО-СЕРЕДОВИЩНИХ СИТУАЦІЯХ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

© М. Ю. Блінова

У статті здійснено спробу моделювання процесів розуміння архітектурного середовища в різних ситуаціях соціокультурної взаємодії. Методологічно трактування суб'єкта соціокультурної взаємодії запропоновано вести з позицій сучасних соціальних теорій, суб'єкт то є соціальна роль, що розуміється як модель поведінки людини, об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі суспільних відносин

Ключові слова: розуміння, смисл, свідомість, архітектурне середовище, інтерпретація, теорія архітектури, ситуація, суб'єкт, модель

The article is an attempt to modeling of understanding and sense's generation processes in different architectural environmental situations of socio-cultural interaction. Methodologically interpretation of the subject sociocultural interaction offered to make from the standpoint of modern social theories, the entity that is the social role, understood as a model of human behavior objectively given social position of the individual in the system of social relations

Keywords: understanding, meaning, consciousness, architectural environment, interpretation, theory of architecture, situation, subject, model

1. Вступ

У зв'язку із сучасною загальносвітовою тенденцією до сталого розвитку у вирішенні проблем міського середовища особливу увагу викликають питання інтеграції і рівноважної участі соціального, економічного та екологічного напрямів у сфері архітектурного знання та проектній практиці. Для прийняття правильних з точки зору сталого розвитку проектних рішень потрібно спочатку розробити підґрунтя наукових досліджень, на базі яких буде можливо приймати актуальні для кожного проблемного випадку рішення та прогнозувати загальні шляхи розвитку «другої природи».

2. Постановка проблеми

Дослідження архітектурного середовища в соціокультурному ракурсі, що відбиває взаємодію між міським середовищем і способом життя її мешканців, так чи інакше, передбачає вивчення процесів розуміння архітектури та смислоутворення. Побудова адекватних моделей здійснення цих процесів в різних архітектурно-середовищних ситуаціях соціокультурної взаємодії дозволить формувати більш гуманне міське середовище і прогнозувати його розвиток в майбутньому.

3. Аналіз досліджень та публікацій

В поясненні процесів розуміння і смислоутворення в ситуації соціокультурної взаємодії людини і архітектурного середовища міста, теорія архітектури ґрунтується переважно на досягненнях в галузі психології, символічних теоріях і феноменології. Однак досі здебільшого користується уявленнями про людину, що дістала у якості пострадянської спадщини, а саме – уявлення про усередненого користувача «радянського громадянина». Усвідомлення цього факту примушує шукати альтернативні концепції та звернути увагу на досягнення західної гуманітарної науки в цьому напрямі.

Значна кількість сучасних західноєвропейських концепцій людини як суб'єкта соціокультурної взаємодії, будується на теорії соціальної взаємодії Ю.Хабермаса та теорії символічного інтеракціонізму Дж. Міда [1, 2]. Ці вчені пропонують уявлення о людині з позицій суб'єкт - суб'єктної методології, тобто розглядають її як певний набір об'єктивно існуючих соціальних позицій (ролей), що вибірково реалізуються у залежності від конкретного типу соціокультурної ситуації. В соціології ця концепція була впроваджена Т.Парсонсом в теорії соціальних ролей, де соціальна роль розуміється як модель поведінки людини, що

об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі суспільних відносин власності / відмінності. Також, соціальна роль – це ще й «поведінка, яка очікується від людини, яка займає певний статус» [3].

Саме про таку позиційну «ангажованість» свідомості в різних ситуаціях розуміння говорив Р. Коллінгвуд, коли стверджував, що читаючи кодекс Феодосія, історик виконує роботу розуміння по-різному: або розуміє в тому сенсі, що читає і перекладає; або оцінює ситуацію, описану в документі; або стає в позицію учасника описуваних подій і відповідним чином їх переживає [4]. Про цю ж ситуацію писав у своїх дослідженнях з естетики Р. Ингарден. Він стверджував, що все починається з «певної установки свідомості», що розрізняє в архітектурній споруді або «храм», або «твір архітектури», або ще якусь ідеальну реальність хоч дійсно і існуючу на основі певного матеріального об'єкта будівлі, але що істотним чином виходить за межі його властивостей [5].

Нажаль ці концепції у вітчизняній теорії архітектури досі не представлені, а в світовій архітектурній науці поки що існують досить скромно і розрізняються, являючи собою скоріше автономні авторські концепції. До таких, безумовно, можна віднести дослідження Р. Арнхейма, О. Г. Габрічевського, Кр. Норберга-Шульца, М. Мерло-Понти, Ч. Дженкса, О. Г. Раппапорта, У.Еко та ін. [6–9]. Також необхідно зауважити, що дослідницька увага здебільшого приділяється саме вивченню «сприйняття», що ж стосується процесів розуміння архітектурного середовища, то тут в теорії архітектури мається серйозна прогалина.

Метою статті є спроба теоретичного моделювання процесів розуміння та смислоутворення в різних архітектурно-середовищних ситуаціях соціокультурної взаємодії людини і міського середовища.

4. Побудова моделі процесів розуміння архітектурного середовища в ситуації соціокультурної взаємодії

Вихідним положенням даного дослідження буде трактування суб'єкта соціокультурної взаємодії з позицій вищезазначених соціальних теорій як певного набору соціальних ролей, де соціальна роль розуміється як модель поведінки людини, об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі суспільних відносин. У той же час в ситуації соціокультурної взаємодії особистий досвід індивіда хоч і додає індивідуальну своєрідність змісту процесу розуміння, все ж найістотніше в цьому досвіді залишається розділеним між даними індивідом і іншими членами спільноти [10]. І це твердження цілком відповідає феномену ідентичності, що структурує процеси соціокультурної взаємодії за допомогою прийняття норм і зразків культури різних соціальних спільнот, а потім послідовно їх відтворює через систему соціальних ролей, статусів і установок [11]. Таким чином, суб'єктом соціокультурної взаємодії є не індивід, а його особлива «позиція», що інтенціонально конструює свою ідентичність за допомогою співвіднесення себе і своєї референтної групи. Референтна група при цьому розглядається як джерело норм соціальної взаємодії та соціальних установок поведінки [12].

І якщо, як вже говорилося вище в системодіяльній методології в прагматичному аспекті семіотики, для визначення об'єктивності смислового змісту архітектурного середовища на перший план виходять засоби і ситуації, за допомогою яких встановлюється відповідність між самим об'єктом і його значенням, то занурюючи цю схему в соціальність, сюди як мінімум привноситься «позиція суб'єкта комунікації» та «референтна група». Особливості особистості в даному випадку, як уже було обумовлено вище, можуть залишатися за кордоном побудови моделі.

Таким чином, ми можемо висунути наступну тезу: соціокультурну взаємодію між індивідом і архітектурним середовищем міста, що відбувається в якійсь ситуації і за допомогою якихось засобів, реалізується інтенціонально, виходячи з якоїсь прийнятої соціальної позиції і з орієнтацією на якусь референтну групу як норму. Тобто суб'єкт соціокультурної взаємодії – це певна об'єктивно існуюча діяльна позиція, яка реалізується тільки в соціокультурній ситуації. Розвиваючи вище означені положення, можна сказати, що якщо поняття архітектури можливо лише в культурі, тобто вона не дана нам безпосередньо і натурально, а є «перетворена форма» соціокультурної взаємодії, то перекидаючи це розуміння на суб'єкта, можна стверджувати, що і суб'єкт якої б то не було діяльності щодо архітектури також не може бути представлений в соціокультурному полі натурально даними, але лише як соціальна позиція (роль).

Далі на підставі концепції соціокультурної ідентичності можна зробити припущення, що число суб'єктів як позицій взаємодії людини і архітектурного середовища міста може бути обмежене лише кількістю його групових ідентичностей – тих соціокультурних спільнот, з якими він співвідносить свою приналежність. Тобто територіальна ідентичність породжує один тип суб'єкта зі своєю «референтною групою», національна ідентичність – інший тип, вікова – третій, субкультурна – четвертий і т. д. В той же час феномен ідентичності як необхідність приналежності до групи задає процес придбання групової ідентичності допомогою осмислення і прийняття особистістю культурних норм і культурних зразків даної групи. До норм культури традиційно прийнято відносити:

- норми розуміння (інтерпретації, смислоутворення);
- норми діяльності (поведінки);
- норми відчуття (переживання, емпатії).

Норми культури в свою чергу закріплюються і відтворюються (трансляються) культурними зразками, в яких норми існують у вигляді «згорнутих смислів», здатних бути інтенціонально актуалізованими в тій чи іншій соціокультурній ситуації:

- матеріальними об'єктами як зразками певних норм культури (її ідеальних реальностей). Сюди відносяться конкретні об'єкти – архітектурні деталі, пам'ятники, споруди, об'єкти архітектурного середовища, ансамблі, культурний ландшафт і т. д. (Собор в Кельні зразок готики, Парфенон зразок канону, Держпром зразок конструктивізму);

– наративом як зразками «письма», що фіксують норми культури. Сюди відносяться всі матеріальні об'єкти-носії письмової та образотворчої фіксації архітектурної ситуації – фільми, книги, картини, фото, статті та ін.

Предметно-просторове середовище безсумнівно є носієм зразків культури.

5. Апробація результатів дослідження

Як було показано вище, взаємодія людини і архітектури в конкретній ситуації здійснюється на підставі механізму побудови особистої ідентичності через прийняття культурних норм і зразків своєї соціальної групи. Для побудови змістовних моделей даного дослідження було домовлено розглядати в якості основних ситуації усвідомленого взаємодії, тобто коли увага суб'єкта інтенціонально направлена на саму ситуацію, а архітектура виступає в ній або як суб'єкт взаємодії, або як предмет взаємодії з іншим суб'єктом. На підставі такого розуміння пропонується побудувати модель. Як приклад буде розглянуто Успенський собор у Харкові в ситуації зміни його функціонального призначення, що мала місце в 2008 році.

Так на малюнку показано що ситуація з області «реального життя» перекладається в ситуацію соціокультурної взаємодії шляхом інтенціонального акту індивіда. Тобто індивід, застосовуючи обрану «оптику» погляду на об'єкт, наприклад, архітектурно-історичну, ставить себе в позицію суб'єкта взаємодії в «ролі», яка визначається професією «архітектор». Успенський собор також розглядається вже не як споруда, але також захоплюється обраною «оптикою погляду» і інтенціонально вноситься в поле взаємодії вже як «пам'ятник архітектури». Причому в якості «предмета», а другим суб'єктом тут виступатиме «професійне співтовариство архітекторів Харкова». У свою чергу в якості посередницької «лінзи», що заломлює погляд з позиції «архітектора» на «пам'ятник архітектури» є набір відомих суб'єкту культурних норм і культурних зразків обраної соціальної групи. Застосовуючи категоріальний апарат і базу знань, які є нормою для даної групи, суб'єкт осмислює «професійну» логіку повернення первісної функції «собор» замість встановленої після Другої світової війни функції «органний зал», а також прийняте миською радою рішення про повернення. Велику роль тут відіграє і наратив про цю ситуацію, який був освоєний раніше. У процесі роздумів і зіставлення суб'єкт може або прийняти «професійну» позицію «своєї» групи з приводу предмета взаємодії «пам'ятник архітектури» і погодиться з актом зміни функції, або відкинути його як неприйнятний.

У другому випадку ситуація розуміння буде розвиватися далі, а джерелом «незгоди» з ситуацією повернення функції буде, наприклад, позиція «любитель органної музики». У такому випадку і споруда буде розглядатися вже як «органний зал», а соціальною групою належності «спільнота любителів органної музики м. Харкова». І ключовим моментом, що викликав незгоду з попередньою позицією «архітектор» буде культурний зразок «орган», і культурна

норма розуміння органу як «унікального інструменту, що споруджується на місці», «джерело унікального звуку». Відповідно проблемна ситуація і полягає в повній, непоправній втраті цього культурного зразка. І тут суб'єкт «любитель музики» досягає взаєморозуміння із суб'єктом «товариство любителів музики м. Харкова» з приводу предмета «органний зал».

При неможливості, виходячи з цих двох позицій, зрозуміти ситуацію, що склалася, індивід може ввести третю позицію «городянин». Споруда в цьому випадку стане «відкритою для відвідування пам'яткою міста», а другим суб'єктом – «міське співтовариство». В якості посередницької «лінзи» норм і зразків «міської спільноти» буде прийнято твердження «місту треба розвиватися», «новий органний зал», «новий орган», «нова музична установа». Прийняття цих норм з позиції «городянина» може дати достатні підстави для розуміння смислу вихідної архітектурно-середовищної ситуації зміни функції.

Треба сказати, що в процесі розуміння на цю ситуацію можна подивитися ще й через «оптику» таких позицій як, наприклад, «відвідувач церкви», «історик», «естет» та ін. Кількість позицій буде задаватися процесом пошуку сенсу, і коли сенс буде зрозумілий, ситуація перейде в розряд осмислених і зафіксується в досвіді.

6. Висновки

Підсумовуючи хід міркувань, можна висунути тезу, що смислоутворюючий потенціал має саме фактор зміни і одночасного утримання різних позицій суб'єкта взаємодії відносно якоїсь архітектурної ситуації. Саме ця різниця в поглядах між позиціями і є приданим новим досвідом в структурі особистості. Таким чином, можна стверджувати, що приріст сенсу відбувається за рахунок «руху» між зайнятими позиціями суб'єкта, тому кожна позиція має свій особливий досвід взаємодії з архітектурною ситуацією. Кожна нова позиція пропонує свою «оптику погляду», тому не дивлячись на єдність особистості суб'єкта, все ж зачіпає та активізує різні групові ідентичності через соціальні норми розуміння, різні культурні зразки і наративи.

Література

1. Хабермас, Ю. Философский дискурс о модерне [Текст] / Ю. Хабермас; пер. с нем. – М.: «Весь Мир», 2003. – 416 с.
2. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста [Текст] / Дж. Г. Мід. – Київ: Український Центр духовної культури, 2000. – 416 с.
3. Громов И. А. Западная социология [Текст] / И. А. Громов, И. А. Мацкевич, В. А. Семёнов. – СПб.: ООО «Издательство ДНК», 2003. – 684 с.
4. Collingwood, R. G. The Idea of History [Text] / R. G. Collingwood // Oxford: Oxford University Press, 1946. – 372 p.
5. Ингарден, Р. Исследования по эстетике [Текст] / Р. Ингарден. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1962. – 572 с.
6. Арнхейм, Р. Динамика архитектурных форм [Текст] / Р. Арнхейм. – Москва: Стройиздат, 1984. – 193 с.
7. Merleau-Ponty, M. Phenomenology of Perception [Text] / Maurice Merleau-Ponty. – London: Routledge & Kegan Paul, 1965. – 466 p.

8. Раппапорт, А. Г. Смысл в архитектуре. Рукопись [Электронный ресурс] / А. Г. Раппапорт. – 2008. – Режим доступа: <http://papardes.blogspot.com/2009/08/1.html>

9. Эко, У. Отсутствующая структура: Введение в семиологию [Текст] / У. Эко. – СПб: Петрополис, 1998. – 432 с.

10. Богин, Г. И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику [Текст] / Г. И. Богин. – Москва: Психология и Бизнес ОнЛайн, 2001. – 516 с.

11. Осипова, Н. П. Соціологія [Текст]: підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. Н. П. Осіпової. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.

12. Андреева, Г. М. Зарубежная социальная психология XX столетия. Теоретические подходы [Текст] / Г. М. Андреева, Н. Н. Богомолова, Л. А. Петровская. – Москва: Аспект-пресс, 2001. – 288 с.

References

1. Khabermas, Y. U. (2003). Filosofskiy diskurs o moderne. Moscow: «Ves' Mir», 416.

2. Míd, Dzh. G. (2000). Dukh, samíst' í suspíl'stvo. Z točki zoru sotsíal'nogo bikhaviorista. Kiív: Ukraíns'kiy Tsentr dukhovnoí kul'turi, 416.

3. Gromov I. A., Matskevich, I. A., Semonov, V. A. (2003). Zapadnaya sotsiologiya. SPb.: ООО «Izdatel'stvo DNK», 684.

4. Collingwood, R. G. (1946). The Idea of History. Oxford: Oxford University Press, 372.

5. Ingarden, R. (1962). Issledovaniya po estetike. Moscow: Izdatel'stvo inostrannoy literatury, 572.

6. Arnkheym, R. (1984). Dinamika arkhitekturykh form. Moscow: Stroyizdat, 193.

7. Merleau-Ponty, M. (1965). Phenomenology of Perception. London: Routledge & Kegan Paul, 466.

8. Rappaport, A. G. (2008). Smysl v arkhitekture. Rukopis'. Available at: <http://papardes.blogspot.com/2009/08/1.html>.

9. Eko, U. (1998). Otsutstvuyushchaya struktura: Vvedeniye v semiologiyu / Umberto Eko. SPb: Petropolis, 432.

10. Bogin, G. I. (2001). Obretniye sposobnosti ponimat': Vvedeniye v filologicheskuyu germenevtiku. Moscow: Psikhologiya i Biznes OnLayn, 516.

11. Osipova, N. P., Vodnik, V. D., Klimova, G. P. et al.; Osipova, N. P. (Ed.) (2003). Sotsiologiya: Pidruchnik. Kiev: Yurinkom Inter, 336.

12. Andreyeva, G. M., Bogomolova, N. N., Petrovskaya, L. A. (2001). Zarubezhnaya sotsial'naya psikhologiya XX stoletiya. Teoreticheskiye podkhody. Moscow: Aspekt-press, 288.

*Рекомендовано до публікації д-р архіт. наук, професор Мироненко В. П.
Дата надходження рукопису 22.04.2015*

Блінова Марія Юрїївна, кандидат архітектури, доцент. кафедра дизайну архітектурного середовища. Харківський національний університет будівництва та архітектури. вул. Сумська, 40, м. Харків, Україна, 61002

E-mail: artmaria@list.ru